

Ladislav Zemánek

RECENZE NA KNIHU SLAVJANOFILSTVÍ
A SLAVJANOFILSKÉ PARADIGMA

NYKL, Hanuš, *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma: příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století*, Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2015, 255 s. ISBN 978-80-86420-49-3.

V roce 2015 vydal Slovanský ústav Akademie věd České republiky monografii *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma* s podtitulem *Příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století*. Jejím autorem je kmenový pracovník Slovanského ústavu a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Hanuš Nykl. Vzhledem ke skutečnosti, že se autor problematice ruské filosofie, kultury a literatury předminulého století obecně a slavjanofilství zvláště věnuje dlouhodobě, mohl čtenář očekávat, že publikace přinese erudovanou a systematickou analýzu specifického a významného fenoménu, jakým slavjanofilství bylo již ve své době a jakým zůstává dodnes.

Text je rozdělen do několika částí. Kapitola *Prameny a literatura* nabízí přehledné a zároveň detailní zpracování primárních i sekundárních zdrojů, a to ruské i zahraniční provenience od 19. století do současnosti. Autor upozorňuje, že slavjanofilství byla s ohledem na jeho význam věnována v odborných kruzích značná pozornost. Vzhledem ke značnému objemu literatury se tak Nykl rozhodl zaměřit na hlavní směry v bádání o slavjanofilech a práce, které se kriticky zabývají *teoretickou* stránkou slavjanofilského myšlení. Nechybí ani část věnovaná výzkumu v českém, resp. československém prostředí, v němž vynikají především díla T. G. Masaryka a samotných ruských emigrantů, kteří po bolševickém převratu a prohrané občanské válce do nově založené republiky přišli. Kapitole lze vytknout snad jen ne zcela dostatečné zachycení a pojmenování teoretických a světonázorových východisek, na základě nichž byly práce jednotlivých zmiňovaných autorů sepsány.

V kapitole *Fenomén slavjanofilství* se autor snaží o co nejpřesnější vymezení samotné oblasti zkoumání, a to jak z hlediska synchronního, tak diachronního. Už ve své době byl totiž pojem slavjanofilství značně konfušní a byl spojován

s řadou mnohdy od sebe značně vzdálených či nesourodých jevů. Proto je třeba Nyklovo úsilí o systematizaci a projasnění pojmu slavjanofilství jednoznačně uvítat. Autor jej stručně uvádí do jeho historického kontextu, ohraničuje společenské *milieu*, v němž se slavjanofilství rozvíjelo, spojuje ho s konkrétními osobnostmi a předkládá rovněž filologický rozbor pojmu samého, aby se posléze zamýšlel nad tím, čím slavjanofilství skutečně *je* a čím už *není* („slavjanofilství“). To je důležité už z toho důvodu, že fenomén slavjanofilství provázely nejasnosti, spory a nedorozumění. Byl spojován s oficiální státní ideologií petrovského impéria, která byla za Mikuláše I. interpretována pomocí triády pravoslaví, samoděržaví a národnost. Jindy byl zaměňován za panslavismus, na etnicitě založený velkoruský nacionalismus, někdy tak zase byli označováni slavisté, vědci zabývající se dějinami, literaturou a jazykem slovanských národů. Nykl toto zmatení dává do souvislosti s nedostatečným rozlišováním mezi *teoretickou* a *praktickou* rovinou slavjanofilství, mezi jeho *klasickou* a *pozdní* fází a pozdějšími směry, které se jím ve větší či menší míře inspirovaly. Proto v monografii zavádí několikerou klasifikaci. V této kapitole jde o rozlišení klasického a pozdního slavjanofilství, resp. neoslavjanofilství, přičemž klasickou fází vymezuje roky 1839 a 1861, v rámci slavjanofilství klasického pak jde o oddělení ideových tvůrců a vůdců, nazvaných *slavophiles maiores*, mezi které jsou zařazeni primárně Alexej Stěpanovič Chomjakov, Ivan Vasilijevič Kirejevskij, případně Konstantin Sergejevič Aksakov a Jurij Fjodorovič Samarin, a širšího okruhu stoupenců a sympatizantů (*slavophiles minores*), kteří na slavjanofilském diskurzu participovali, ale kteří jej neurčovali ani nedefinovali.

K dalšímu definičnímu rozlišování dochází v následující kapitole, nazvané *Diskurs slavjanofilství*. Zde autor podává charakteristiku slavjanofilského *diskurzu*, slavjanofilského *paradigmatu* a slavjanofilského *programu*. *Diskurz* je chápán jako rámeček, v němž se myšlení slavjanofilů pohybuje. Nykl při tom zdůrazňuje, že je zapotřebí překonat (někdo by řekl spíše dekonstruovat) zavádějící a nevyhovující interpretace, z nichž některé se zdaleka nejen ve vědeckém diskurzu již značně zakořenily. Jde například o dualistické, a tudíž nutně redukcionistické pojetí slavjanofilství jako korelátu a protipólu západnictví, dále o chápání slavjanofilství jako politického či stavovského, třídně založeného a determinovaného proudu. Autor v monografii volí jiný přístup, když se snaží definovat slavjanofilství prostřednictvím romantismu a pravoslavného křesťanství. *Paradigma* Nykl definuje jako „teoretickou rovinu slavjanofilského myšlení“, zatímco *program* jako praktickou, aplikovanou část, v níž se uplatňují teoretické koncepty *paradigmatu*. *Program* vnímá s jistým despektem jako efemérní, podřadný a proměnlivý, *paradigma* pak označuje jako „filosoficky relevantnější myšlenkovou strukturu“ a „intuici“, která leží v základech *programu*, ale dalece jej překračuje. Kapitola je přínosná především přesvědčivým zpochybněním některých mýtů. V jejich světle se musejí některá autorova tvrzení jevit jako značně odvážná. Příkladem budiž

teze, že mnoho západníků lze vnímat i jako slavjanofily a *vice versa*, že proto konvenční dualita západnictví–slavjanofilství ztrácí opodstatnění, ba dokonce že pojem západnictví je daleko spíše závislý na pojmu slavjanofilství než naopak.

Následují dvě kapitoly jsou věnované A. S. Chomjakovovi a I. V. Kirejevskému. V prvním případě je pozornost soustředěna především na sociální filosofii, historiosofii a teologii, a to s ohledem na dobový kontext (německý romantismus, ruské západnictví) i pozdější koncepty, které byly slavjanofily anticipovány (určující role náboženství z hlediska kultury a společnosti, což byla slavná teze sociologa Maxe Webera). V Kirejevského případě autor analyzuje jeho myšlenkový vývoj a zásadní koncepty.

V kapitole *Slavjanofilské paradigma* Nykl pomocí komparativní metody identifikuje a specifikuje klíčové uzly, koncepty i principy slavjanofilského diskurzu. V návaznosti na úvahy z teoreticky zaměřené kapitoly *Diskurs slavjanofilství* definuje dva fundamentální zdroje (evropský konzervativní romantismus a pravoslavné křesťanství), z nichž v ruském prostředí slavjanofilský diskurz čerpal a na jejichž základě formuloval své nosné principy. Těmi jsou: 1) organická celistvost postupující všechny úrovně bytí, která je v moderní společnosti narušena, a měla by být v budoucnu obnovena tak, aby byl nastolen harmonický vztah mezi všemi součástmi organismu, a to na úrovni jednotlivce, společnosti i kosmu jakožto souhrnu všehomíra; 2) víra/náboženství jako základní faktor vyjadřující skutečnost, že Bůh je Stvořitelem, a tudíž počátkem a základem stvořeného světa; náboženství je v návaznosti na to základem jednotlivých kultur a víra předpokladem adekvátního poznání i lidského života; 3) autonomie entit, podle níž si jednotlivé části organismu zachovávají svébytnost, specifčnost a samostatnost do té míry, do jaké to nepopírá, ale naopak podporuje harmoničnost organismu jako celku. Je tak zachována pluralita, rozmanitost a svobodný rozvoj při současném odmítnutí fragmentace, izolace a atomismu. Slavjanofilství pro tento účel formulovalo koncept *sobornosti*. Podle Nykla tato definice umožňuje náležité uchopení fenoménu slavjanofilství a jeho vymezení a může sloužit pro rozhodnutí, zda lze toho kterého autora ke slavjanofilskému proudu přiřadit, či nikoli, přičemž vždy musejí platit všechny tři teze zároveň.

V závěrečné části monografie s názvem *Myslitelé slavjanofilského paradigma* autor opouští etapu klasického slavjanofilství a *slavophiles maiores*, aby čtenáře stručným exkurzem seznámil s dílem osobností, které na A. S. Chomjakova a I. V. Kirejevského tak či onak navazovaly. Konkrétně se jedná o Apollona Alexandroviče Grigorjeva, Nikolaje Nikolajeviče Strachova, Nikolaje Jakovleviče Danilevského, Konstantina Nikolajeviče Leontjeva a Vladimira Sergejeviče Solovjova. Je při tom zřejmé, že analýza by mohla plynule pokračovat a zaměřit se na myslitele ruské nábožensko-filosofické renesance (Vasilije Vasilijeviče Rozanova, Pavla Alexandroviče Florenského, Sergeje Nikolajeviče Bulgakova, Vladimira Franceviče Erna) i další ruské autory. Zmiňme v tomto ohledu alespoň Ivana

Alexandroviče Iljina, Alexeje Fjodoroviče Loseva či eurasijce. Jak Nykl správně podotýká, návaznost na slavjanofilské paradigma v dílech těchto osobností se může stát předmětem dalšího bádání. To se ostatně i v českém prostředí už částečně děje.

Největším a v zásadě jediným významnějším problémem textu je poněkud zanedbaná, nestrukturovaná, nedostatečně propracovaná a zmatená práce s teoretickými a metodologickými předpoklady a východisky autorova vlastního přístupu a kategoriemi, které k analýze používá (přičemž je třeba zdůraznit, že samotná zvolená metoda svou roli plní uspokojivě a z hlediska výzkumného záměru a zadaných otázek je funkční). Nejsou dostatečně definovány klíčové teoretické koncepty *diskurzu* a *paradigmatu* a jejich vzájemný vztah. Čtenář se dovídá, že (slavjanofilský) *diskurz* je pojímán ve foucaultovské interpretaci (s. 52), není ale uspokojivě vysvětleno, co to znamená, proč byla zvolena právě tato interpretace, a ne jiná, či jaký to má dopad na zpracování samotného tématu. K *paradigmatu* je řečeno, že není aplikováno v Kuhnově pojetí. Autor místo toho na různých místech nabízí definici vlastní: *paradigma* jako „trvalá myšlenková intuice“ (s. 178), která je konkretizována okruhem z ní vyplývajících filosofických představ (s. 11); „základní myšlenková intuice teoretické části slavjanofilského myšlení“, soubor idejí vyvozovaných z intuice (ibid.). Na jedné straně je tak spojováno s ateoretickou a konceptuálnímu myšlení předcházející intuicí, na straně druhé je definováno jako soubor idejí z intuice vyplývajících, což je rozporné (nehledě na to, že Nykl nikde neuvádí definici intuice samotné). Nejasnost a rozporuplnost neodstraňuje ani odkaz na koncept *světonáhledu* A. Walického, který je v práci označován za „asi nejlepší komplexní nazření slavjanofilství“ (s. 69). Walického světonáhled má ateoretický charakter a vyjadřuje celistvé a koherentní vidění světa, specifickou smyslovou strukturu či systém hodnot. Je tedy možné přirovnat ho pojmu *intuice*, jež Nykl používá. Pojem *světonáhled* ale explicitně nepřejímá, protože ho nahrazuje „obecnějším pojmem paradigma“. Není ale zřejmé, v jakém smyslu by *paradigma* mělo být obecnější než intuitivní světonáhled, stejně jako zůstává bez odpovědi, jak by *paradigma* mohlo být intuicí a souborem konceptualizovaných idejí zároveň. Autor dále této intuici připisuje objektivní status, nezávislý na době i jednotlivých subjektech, které ji konceptualizují. Pak by ale měla být zdůvodněna a obhájena její existence, jakož i vztah k *paradigmatu* (konceptuálnímu myšlení?) a *diskurzu*. Pochybnosti musí nutně vzbuzovat Nyklův tušený esencialismus při současném využívání foucaultovských antiesencialistických, silně kontextuálních a sociologizujících konceptů. Uvedenou rozporuplnost umocňuje také tvrzení, jež naznačuje možnost objektivní vědy a objektivního poznání mimo *diskurz* (s. 63). Na tyto ani na další otázky a pochybnosti, které vyvolává autorova teoretická a metodologická práce, nám text samotný odpověď bohužel nedává.

Bylo-li cílem monografie zamyšlení nad vybranými místy slavjanofilského diskurzu, analýza slavjanofilského paradigmatu (přidržíme-li se autorovy terminologie) a jeho obrana proti zavádějícím a redukcionistickým interpretacím minulosti, pak je třeba konstatovat, že se Nyklovi podařilo úkol splnit. Text je výsledkem poctivého bádání a odvahy překonat některé zkosnatělé konvence vědeckého diskurzu. Navzdory uvedené kritice je monografie jako celek v oblasti *dějín* ruské filosofie zdařilým počinem, na který by bylo žádoucí navázat.